

Штрихи

Петро Вольвач

УДК 821.161.2:82-6:“186”

НОВІ ШТРИХИ ДО ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

У статті на основі новознайдених архівних документів повідомляється про те, що в книгарні Городищенських цукрозаводів фірми “Брати Яхненки – Симиренко” у 1866 р. було виявлено частину накладу останнього прижиттєвого видання “Кобзаря” Тараса Шевченка, надісланого автором меценату Платонові Симиренку, коштом якого було надруковано цю книжку. Досі вважалося, що 735 примірників “Кобзаря” підприємець іще за життя розповсюдив серед робітників і службовців фірми, але, як свідчать документи, кілька сотень книжок залишилося в заводській книгарні, які адміністрація городищенських заводів відмовлялася передати дружині мецената-небіжчика Тетяні Симиренко. Лише після звернення вдови до поліційного управління у травні 1866 р. спадкоємцям було повернено нерозповсюджену частину накладу останнього “Кобзаря” (1860).

Ключові слова: архівні документи, останнє прижиттєве видання “Кобзаря”, реалізація книжок після смерті мецената Платона Симиренка, заяви вдови Тетяни Симиренко.

Petro Volvach. New Facts Contributing to Shevchenko Studies

Based on the newly discovered archival documents, the paper reports that a considerable number of printed copies of T. Shevchenko's “Kobzar” from 1860 were kept in the book store of the Horodyshe sugar factory that belonged to the firm “Brothers Yakhnenko & Symyrenko”. The copies of the last lifetime edition of “Kobzar” were sent by the author to the patron Platon Symyrenko, who printed this book at his expenses. It was considered that the businessman distributed 735 copies of “Kobzar” among the workers and employees of the firm, but, according to the documents, several hundred books still remained in the factory bookshop and the administration of Gorodyshe factories refused to transfer them to the patron's wife Tetiana Symyrenko after his death. Only after the widow's appeal to the police in May 1866 the heirs received the undistributed part of the last edition of “Kobzar” (1860).

Keywords: archival documents, last lifetime edition of Kobzar, Platon Symyrenko, Tetiana Symyrenko.

Шевченкознавство як наука щороку поповнюється новими фактами. Серед визначних українських діячів, що з ними досить тісно перетиналися життя і творча діяльність великого Кобзаря, родина Симиренків та Яхненків посідає чільне місце. Не лише знайомство, а й приятні стосунки, особиста дружба та тісна співпраця впродовж останніх років життя поєднували поета з кількома представниками славетної торгово-промислової фірми українських підприємців. Тарас Шевченко добре знав її керманічів: Кіндрата Яхненка, Федора та Платона Симиренків, їхніх дітей, Симиренкового зятя Олексія Хропалю і його доньок.

Сьогодні про відвідування Т. Шевченком городищенських заводів і його садіб Яхненків, Симиренків та О. Хропалю існує величезний масив літературних джерел. Проте всі вони головним чином переповідають один із найвагоміших документів – першу публікацію відомого педагога, громадсько-культурного діяча, близького приятеля поета Михайла Чалого. Його стаття “Відвідування Тарасом Шевченком цукрового заводу Яхненка-Симиренка”, надрукована в 4-му числі часопису “Кіевская старина” за 1889 р.

На жаль, дослідження М. Чалого, незважаючи на його непересічну цінність, не дає відповідей на цілу низку цілком закономірних питань: за чиєю порадою Т. Шевченко відвідав Городищенські заводи знаних українських підприємців і чому він заїхав на гостини спершу до О. Хропаля, на Хропалів хутір, а не заставши його вдома, поїхав до Смиренків, на Платонів хутір. Урешті-решт лишається невідомою і мета його поїздки до Яхненків, Смиренків та до О. Хропаля.

Про городищинське промислово-екологічне диво українських підприємців поет міг знати не лише зі столичних публікацій, а й із розповідей свого земляка і близького товариша Семена Гулака-Артемівського. На його прохання під час поїздки до Городища Т. Шевченко відвідував матусю співака. Не можна відкидати й версію про те, що поради йти йому познайомитись з унікальними городищенськими підприємцями, українськими патріотами Яхненками та Смиренками міг і професор Петро Гулак-Артемівський, із яким поет також приятелював. Нові дослідження засвідчують, що Гулаків і Смиренків поєднували здавна не лише дружба, а й родинні зв'язки. Батько Федора Смиренка Степан був хрещеним для багатьох дітей Гулаків, зокрема й для Семена Гулака-Артемівського. Ми не відкидаємо також і версії впливу професора Михайла Максимовича на прийняття Т. Шевченком рішення щодо цієї поїздки.

Володар прохорівського хутора добре знав і часто спілкувався з управителем Мошногородищенського маєтку князів Воронцових, гвардії полковником у відставці Іваном Ягницьким. А він приятелював з управителем городищенських заводів смиренківським зятем О. Хропалем, досить непересічною та колоритною особистістю. Він був великим українським патріотом, завжди спілкувався з родичами, друзями й навіть робітниками українською мовою, часто одягався у вишуканий український стрій і був вельми освіченою людиною. У місцевій церкві на громадських засадах О. Хропаль був іще й титарем. Це його молодшій донці Катерині Т. Шевченко присвятив свій вірш "Титарівна".

Листування Т. Шевченка з О. Хропалем свідчить про особливі, довірливі стосунки. Вони, будучи майже однолітками (О. Хропаль народився 1813 р.), могли бути знайомими ще до арешту Т. Шевченка. Адже Хропаль був родом із Миргорода, який Шевченко відвідував під час своєї художньо-археографічної експедиції по Україні.

Свого першого листа до О. Хропаля поет написав зі столиці українською мовою. У той час як до П. Смиренка першого листа було написано російською. Це трохи образило підприємця (лист П. Смиренка до Т. Шевченка від 11 грудня 1859 р.). У подальших листах ця недоречність була виправлена.

П. Смиренко надав Т. Шевченку на його прохання пільгову позику в розмірі 1100 рублів на видання "Кобзаря" (лист Т. Шевченка до П. Смиренка від 26 листопада 1859 р.). Питання про підтримку видання Шевченківського "Кобзаря" постало на одній із дружніх зустрічей у Смиренківській садибі "Платонів хутір". Невдовзі після від'їзду поета до Петербурга підприємець через свого представника в столиці С. Пурлевського надіслав Шевченкові обіцяні кошти. За попередньою домовленістю, поет не мав повертати позику, а на її суму з 6050 примірників накладу надіслати до смиренківсько-яхненківського заводу 735 примірників "Кобзаря". Окремо автор обіцяв надіслати особисто П. Смиренку і примірник позацензурного видання "Кобзаря". Як пригадувала особисто онука Тетяна, донька видатного вченого-садівника помолога Левка Смиренко, саме цей примірник "Кобзаря" жандарми вилучили під час арешту її батька 1879 р.

Розповідають, що, отримавши примірники “Кобзаря”, меценат спочатку був невдоволений позначкою Тараса Шевченка “Коштом Платона Семеренка”. Підприємець не хотів розголосу про свою добродійну діяльність бо був глибоко віруючою людиною, дотримувався християнських канонів. До того ж П. Симиренко був досить скромний. Меценат добре усвідомлював, що родинну фірму в жандармському відомстві давно розглядають як “гніздо українофільства та малоросійського сепаратизму”. Мабуть, і через можливі наслідки допомоги Т. Шевченку він і не хотів громадського розголосу своєї меценатської діяльності. Подальше знищення славетної торгово-промислової фірми видатних українських підприємців довело справедливість його побоювань. Фірму царська влада цілеспрямовано й усвідомлено знищити не вдовзі після смерті всіх її очільників, наприкінці 1860-х років.

Відомі широкому загалові листи Т. Шевченка до своїх городищенських друзів П. Симиренка та О. Хропаля дають підстави вважати, що поет мав серйозні наміри продовжувати з ними співпрацю. Він збирав матеріали про основоположників фірми, цікавився їх біографіями, світлинами, збирав свідчення сучасників про її діяльність. Хотів видати з ними для українських недільних шкіл не лише “Букваря”, а й “Арихметику”, “Географію” та “Астрономію”. На жаль, передчасна смерть поета не дала змоги реалізувати ці задуми. 1863 р. у віці 43 років помер П. Симиренко, а вслід за ним небіж. Одночасно відійшли у вічність і фундатори фірми Ф. Симиренко (1867) та К. Яхненко (1868).

Доля надісланих у Городище Т. Шевченком 735 примірників “Кобзаря” донедавна була невідомою. Вважалось, що ще за життя Платон Федорович розповсюдив увесь надісланий наклад серед друзів, знайомих, робітників та службовців.

Черкаський дослідник Юрій Мариновський у своїй унікальній праці “Семеренки/Симиренки з славетної Городищини (родовід XVIII – XX ст.)”, виданій Черкаським видавництвом “Вертикаль” (2017), досліджуючи симиренківський родовід, знайшов два цікаві документи – №12 і №13, які дають вичерпну відповідь про долю примірників “Кобзаря”, які надіслав до Городища Т. Шевченко і які лишилися після смерті мецената. Виявляється, що рештки примірників “Кобзаря” (кілька сотень книг) до 1866 р. зберігалися в магазині городищенського заводу.

Коли ж дружина небіжчика Тетяна Іванівна, яка стала опікункою своїх малолітніх дітей, звернулася до заводської адміністрації з проханням видати їй рештки “Кобзаря”, оскільки трапився оптовий покупець, заводське керівництво відмовило. Тому їй довелося звертатися за допомогою з рапортом-заявою до Черкаського міського сирітського суду (документ №12) та із заявою до Черкаського повітового поліцейського управління про дозвіл передачі всіх екземплярів “Кобзаря” Т. Шевченка для продажу (документ №13). Зазначені інституції зобов’язали управління городищенських заводів негайно передати спадкоємниці П. Симиренка, дружині Тетяні всі збережені примірники “Кобзаря”. Важливо було б з’ясувати, хто був оптовим покупцем книжок і де вони і за якою ціною розповсюджувались.

Після смерті старшого брата добродійну естафету перехопив молодий Василь Симиренко. Цей великий український меценат, якого радянська влада цілком усвідомлено викреслила з української історії, упродовж майже 50 років своїм коштом утримував усю українську культуру. Він фінансував етнографічні та археологічні дослідження Павла Чубинського й Володимира Антоновича, надавав підтримку всім україномовним виданням в Україні й закордоном, сприяв збору матеріалів для словника української мови Бориса Грінченка,

допомагав грошима хору Миколи Лисенка та українським театральним трупам, фінансував історичні дослідження В. Антоновича та Михайла Грушевського, надавав стипендії багатьом українським письменникам і митцям. В. Смиренко здійснив кілька видань “Кобзаря” Т. Шевченка, зокрема найповніше видання “Кобзаря” 1907 р. за редакцією Василя Доманицького.

Великий Хорс, як між собою тогочасна українська громада називала Василя Смиренка, надав М. Грушевському 100 тис. рублів для придбання будинку НТШ у Львові. Ганебно, що ця вельми поважна установа, фактично перша Українська академія наук, придбане для неї В. Смиренком приміщення нині орендує у Львівської мерії.

Свій великий будинок на вулиці Десятинній (кол. Трьохсвятительській), 9 з 2 десятинами землі меценат заповів українським громадським організаціям. У радянські часи в ньому розташовувалась одна з урядових резиденцій. Нині в цьому будинку перебуває посольство Великої Британії.

А ще Василь Федорович мріяв про створення в Києві Українського політехнічного університету. Для нього він зібрав навіть необхідні кошти (понад 10 000 рублів). Але перед урядовцями великий патріот України поставив одну умову: усі предмети у виші мали викладатися українською мовою. Із цією відчайдушною умовою царський уряд і міністерські чиновники, безумовно, не погодилися. І проект видатного мецената так і не було втілено в життя.

На жаль, ім'я найвидатнішого українського мецената XIX-го і XX-го ст. належним чином не вшановано в незалежній Україні. Сьогодні ми не знаємо навіть могили видатного українського патріота. Його поховали кияни з великими почестями у склепі на Аскольдовій могилі 1 грудня 1915 р. Поховання сплундрували більшовицькі головорізи в перші роки російської окупації Києва.

Будинок Василя Смиренка в с. Сидоровці Корсунь-Шевченківського району, де розташовувалася середня школа, незважаючи на наші численні звернення до найвищих урядовців, знищили вже в наш час.

Людина, яка, підтримуючи українську культуру, зробила найбільший внесок у здобуття незалежності України, яка любила українську культуру й науку, яка сприяла розвитку шевченкознавства не лише до глибини душі, а й до глибини кишені, заслуговує на те, щоб бути гідним чином пошанованою своїми нащадками та українською державою.

І перший крок до цього – невідкладне створення Національного історико-культурного заповідника “Родина Смиренків”. Він має тісно співпрацювати з усіма національними Шевченківськими заповідниками та науковими закладами. І це буде вагомим внеском як і у шевченкознавство, так і в смиренкознавство.

Отримано 3 липня 2018 р.

м. Сімферополь

Документ № 12

1866 року, травня 14. Рапорт вдови Платона Смиренко Тетяни Смиренко Черкаському міському сирітському суду про продаж декількох сотень “Кобзарів” Тараса Шевченка, що зберігаються в Городищенському заводському магазині №128. 24 Мая 1866 г.

В Черкасский Городовой Сиротский Суд

О вытребовании книг

сообщено в полицейское управление

25 мая за №122

Опекунши над имуществом и наследниками покойного Платона Смиренко

Рапорт

В числе имущества, переданного Черкасским Сиротским Судом в ведение опекунов по описи Ташлыцкого завода в 1863 году, есть несколько сот экземпляров сочинения Тараса Шевченка под заглавием “Кобзарь”, находящихся на складе в Городищенском заводском магазине, где они и прежде были сложены еще при жизни Платона Симиренко. Находя полезным в настоящее время продать это сочинение случившемуся книгопродавцу, я обращалась в административное управление Городищенского завода с требованием о выдаче мне этих книг, но оно отказало в отпуске их; а потому, донося об этом Сиротскому Суду, имею честь покорнейше просить его сделать зависящее от кого распоряжение, чтобы таковые книги администрация Городищенского завода отпустила немедленно.

Опекунша Т. Симиренко

14-е Мая

1866 года

ДАЧО. Ф. 91. Оп. 1. Спр. 543. Арк. 105. Оригинал. Автограф.

Документ № 13

1866 року, травня 25. Звернення Черкаського міського сирітського суду до Черкаського повітового поліцейського управління про дозвіл передачі усіх екземплярів “Кобзаря” Тараса Шевченка Тетяні Симиренко для продажу

Черкасский

Городовой Сиротский Суд

№122

25 мая 1866 года

В Черкасское Уездное Полицейское Управление

Опекунша над имуществом и наследниками умершего купца Платона Симиренко, Татьяна Симиренко, в поданном в сей суд 24 настоящего мая рапортом изъяснила, что в числе имущества, переданного сим судом в ведении опекунов по описи Ташлыцкого сахарного завода в 1863 году, есть несколько сот экземпляров сочинения Тараса Шевченко под заглавием “Кобзарь”, находящихся на складе в Городищенском заводском магазине, где они и прежде были сложены еще при жизни Платона Симиренко. Находя полезным в настоящее время продать это сочинение случившемуся книгопродавцу, она обращалась в Административное управление Городищенского завода с требованием о выдаче ей этих книг, но оно отказало в отпуске их, почему донося об этом сему суду, просит распоряжения, чтобы таковые книги администрация Городищенского завода отпустила немедленно.

В следствие чего сиротский суд покорнейше просит Черкасское уездное Полицейское управление не оставить означенные выше экземпляры сочинения Тараса Шевченко под заглавием “Кобзарь”, вытребовав от Администрации завода передать за роспискою опекунше малолетних Симиренко Татьяне Симиренко, и росписку эту прислать в сей суд в самом непродолжительном времени.

Городской Голова Цыбульский

Гласный Колодочка

ДАЧО. Ф. 91. Оп. 1. Спр. 543. Арк. 106–107. Автограф.